

Tomasz Tomaszek*

Autentyczność dziedzictwa architektonicznego w perspektywie kontynuacji tradycji

Authenticity of architectonic heritage in the perspective of tradition continuation

Słowa kluczowe: tradycja, autentyczność, dziedzictwo kulturowe, konserwacja, historyczność

Key words: traditions, authenticity, cultural heritage, conservation, historicity

WPROWADZENIE

Dla uchwycenia istoty procesu ochrony dziedzictwa kulturowego nieodzownym jest właściwe rozpoznanie problemu „historii” i „tradycji”, stanowiących podstawowe kategorie ujmowania rzeczywistości modelowanej przez upływający czas. Zagadnienie to stanowi jednocześnie ważny punkt odniesienia przy analizowaniu autentyczności informacji zawartych w zabytkowym obiekcie i przekazywanych przyszłym pokoleniom. Równocześnie sam aspekt autentyczności decydująco wpływa na metodologię konserwatorską, bezpośrednio decydując o zastosowanych rozwiązaniach i przyjętych sposobach postępowania.

Pomimo niekwestionowanych sukcesów na polu ochrony dziedzictwa kulturowego odnoszonych na początku XXI wieku, wynikających ze stosowania metod konserwatorskich opartych na wnikliwych analizach zagadnień historii, tradycji oraz autentyczności, wciąż stajemy przed nowymi wyzwaniami i w obliczu nowych, nieuniknionych trudności. Tym samym zmuszeni jesteśmy do modyfikacji naszego dotychczasowego postępowania oraz przyjętych priorytetów w kształtowaniu historycznego środowiska.

Przykładem trudności w podejmowaniu uzasadnionych decyzji konserwatorskich może być chociażby dyskutowany niedawno problem likwidacji oryginalnej osady Al Gourna (znajdującej się na lewym nabrzeżu

INTRODUCTION

In order to grasp the essence of the process of protecting cultural heritage, it is indispensable to properly determine the issues of “history” and “tradition” constituting fundamental categories for expressing the reality modelled by the passage of time. At the same time, the issue constitutes a vital reference point when analysing the authenticity of information included in the historic objects and passed on to next generations. Simultaneously, the same aspect of authenticity has a decisive impact on contemporary conservation methodology, directly determining the applied solutions and approved manner of conduct.

Despite unquestionable successes achieved in the field of cultural heritage protection at the beginning of the 21st century, resulting from implementing conservation methods based on detailed analyses of the issues of history, tradition and authenticity, we still face new challenges and new, inevitable difficulties. Therefore, we are forced to modify our previous mode of conduct and approved priorities in shaping the historic environment.

The examples of difficulties in making justified conservation decisions can be, for instance, the recently discussed issue of abandoning the original Al Gourna settlement (located on the left bank of the city of Luxor in Egypt), plans for the reconstruction of the avenue of

* dr, Zakład Konserwacji Zabytków, Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury, Politechnika Rzeszowska

* dr, Monument Conservation Unit, Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture, Rzeszow University of Technology

Cytowanie / Citation: Tomaszek T. Authenticity of architectonic heritage in the perspective of tradition continuation. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2018;55:121-134

Otrzymano / Received: 22.02.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 25.08.2018

doi:10.17425/WK55TRADITION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

miasta Luksor w Egipcie), plany rekonstrukcji alei sfinksów, łączącej niegdyś egipskie świątynie w Luksorze i Karnaku, czy wreszcie realizowane w ostatnim okresie prace obejmujące „odnowienie” La Habana Vieja, czyli najstarszej dzielnicy kubańskiej stolicy Hawany.

AL GOURNA JAKO PRZYKŁAD KSZTAŁTOWANIA HISTORYCZNEGO ŚRODOWISKA

Al Gourna (albo Al Qurnah) to historyczna osada pierwotnie zlokalizowana na lewym nabrzeżu miasta Luksor i na zboczu góry „Al Qurn”, znajdująca się nieopodal Kolosów Memnona oraz Deir al-Bahari. Jednocześnie tą samą nazwą, czyli Al Gourna, określane są również dwie inne wioski, które powstały w wyniku likwidacji oryginalnej Al Gourna i przesiedleniu jej mieszkańców na nowe miejsce. Tym samym w rzeczywistości mamy do czynienia z trzema zrelatywizowanymi ze sobą wioskami.

Oryginalna Al Gourna, określana obecnie jako ‘Stara Gourna’, to tradycyjna, ludowa osada na Wzgórzu Tebańskim całkowicie zaprojektowana, zbudowana i naturalnie przekształcana w czasie przez jej mieszkańców. Osadnicy zgrupowani w tzw. plemiona czy też rody, składające się z kilku spokrewnionych ze sobą rodzin, zasiedlali przez dziesięciolecia teren stanowiący starożytną egipską nekropolię. Tym samym Stara Gourna nie była jedną homogeniczną wioską, ale tak naprawdę składała się z siedmiu połączonych, lecz jednocześnie niezależnych osad (albo nag`, jak nazywali je lokalni). Były nimi: Deir al-Medina, el-Assasif, el-Khokha, Al-Taref, Dra` Abu el-Naga`, Gournet Marei oraz Sheikh Abd el-Qurna [MAHMOUD, 2016, s. 201]. Wybudowane przez kolejne pokolenia mieszkańców domostwa były umieszczone bezpośrednio na wierzchniej warstwie starożytnej nekropolii, co skutkowało tradycyjnym użytkowaniem pustych grobowców zlokalizowanych poniżej. Pełniły one rolę piwnic lub też prywatnych pomieszczeń dla najważniejszego mężczyzny klanu oraz jego żony, którzy spali w nich w najcieplejszych okresach roku. W lokalnym nazewnictwie te wtórnie wykorzystywane pomieszczenia określane były jako „Bab Al Hagar” (Drzwi kamienia) [MAHMOUD, 2016, s. 201].

W wyniku zaawansowania prac archeologicznych oraz konserwatorskich na Wzgórzu Tebańskim w pierwszej połowie XX wieku, a także w trosce o właściwą ochronę Nekropolii Tebańskich (w tym zapobieganiu ich permanentnemu okradaniu) i rozwój turystyki w Luksorze, władze Egiptu reprezentowane przez Egipski Departament Starożytności podjęły decyzję o likwidacji osadnictwa ze Wzgórza Tebańskiego. Konsekwencją tego posunięcia miało być rozebranie wszystkich domostw oraz przesiedlenie mieszkańców. W tym celu postanowiono wybudować dla nich nową osadę w niedalekiej odległości od Starej Gourmy i jednocześnie poza granicami starożytnej nekropolii. Grunty pod nową lokalizację (50 arów) zostały zakupione dzięki finansowemu wsparciu World Monuments Fund [WORLD MONUMENTS

sphinxes once linking the Egyptian temples in Luxor and Karnak, or finally the recently realised work involving the “renovation” of La Habana Vieja, i.e. the oldest quarter of the Cuban capital of Havana.

AL GOURNA AS AN EXAMPLE OF SHAPING HISTORIC ENVIRONMENT

Al Gourna (or Al Qurnah) is a historic settlement originally located on the left bank of the city of Luxor and on the slope of “Al Qurn” mountain, situated in the vicinity of the Colossi of Memnon and Deir al-Bahari. Simultaneously, the same name i.e. Al Gourna is also applied to two other villages which were created as a result of the liquidation of original Al Gourna and relocating its inhabitants onto a new site. Thus we are really dealing with three interrelated villages.

Original Al Gourna, nowadays known as ‘Old Gourna’, is a traditional, folk settlement on the Theban Hill entirely designed, built and naturally transformed in time by its residents. Settlers grouped into so-called tribes or clans, consisting of several related families, for decades settled in the area that used to be an ancient Egyptian necropolis. Thus Old Gourna was not one homogeneous village but, in reality, consisted of seven connected though at the same time independent settlements (or nag`, as they were called by the locals). They were: Deir al-Medina, el-Assasif, el-Khokha, Al-Taref, Dra` Abu el-Naga`, Gournet Marei and Sheikh Abd el-Qurna [MAHMOUD, 2016, p. 201]. Built by subsequent generations of residents, the dwellings were located directly on the surface layer of the ancient necropolis, which resulted in the traditional use of empty tombs located beneath. They served as cellars or private rooms for the most important man in the clan and his wife who slept there during the warmest periods of the year. In local language those re-used rooms were known as “Bab Al Hagar” (Door of stone) [MAHMOUD, 2016, p. 201].

As a result of advanced archaeological and conservation work on the Theban Hill during the first half of the 20th century, as well as out of concern for the proper protection of the Theban Necropolis (e.g. preventing constant grave robberies) and the development of tourism in Luxor, the Egyptian authorities represented by the Egyptian Department of Antiquities decided to liquidate settlements on the Theban Hill. The consequence of such a decision was to be demolishing all the dwellings and relocating the inhabitants. For that purpose a new settlement was to be built for them not far from Old Gourna, though at the same time outside the ancient necropolis. The site for the new location (50 ares) was purchased thanks to the financial support of the World Monuments Fund [WORLD MONUMENTS FUND, 2011], and in 1945 an eminent Egyptian architect Hassan Fathi was commissioned to design the settlement. Realisation of the design started after in-depth studies of architecture

Ryc. 1. Pozostałości historycznej osady Al Gourna ('Stara Gourna'), zlokalizowanej na zboczu góry „Al Qurn” na lewym nabrzeżu miasta Luksor w Egipcie (stan z listopada 2015 roku), fot. T. Tomaszek

Fig. 1. Relics of the historic Al Gourna ('Old Gourna') settlement, located on the slope of "Al Qurn" mountain on the left bank of the city of Luxor in Egypt (state from November 2015), photo: T. Tomaszek

FUND, 2011], a sam projekt osady został zlecony w 1945 roku wybitnemu architektowi egipskiemu Hassanowi Fathi. Realizacja zamierzenia rozpoczęła się po wnikliwych studiach architektury i urbanistyki pierwotnej osady, jednakowoż z powodu perturbacji politycznych i kłopotów finansowych nigdy przedsięwzięcia w całości nie ukończono. W ten sposób powstała wioska nazywana 'Nowa Gourna', albo 'Nowa Gourna Hassan Fathiego', do której ostatecznie przesiedlono jedynie 130 z 900 rodzin dotychczas zamieszkujących Starą Gournę [AHMED, ELGIZAWI, 2009, s. 694].

Wobec powyższego temat całkowitej likwidacji osadnictwa ze Wzgórza Tebańskiego pozostawał nadal aktualny, co w konsekwencji doprowadziło do kolejnej, drugiej próby przesiedlenia pozostałych rodzin nadal zamieszkujących Starą Gourna. Podobnie jak wcześniej inicjatywa została podjęta przez władze Egiptu. Ostatecznie w latach 1997–2006 wybudowano nową wioskę, która została zlokalizowana zaledwie 5 kilometrów od Starej Gourna. Nazwana została 'Druga Nowa Gourna', albo 'Gournet Al-Taref'. Ulokowani w niej zostali wszyscy pozostali mieszkańcy Starej Gourna. Ze względu na ich opory wobec przesiedlenia odbyło się ono pod przymusem, a ich dotychczasowa osada została niemal całkowicie unicestwiona [MAHMOUD, 2016, s. 201]. Dokonano tego, aby uniemożliwić im powrót do niej, co jednocześnie było zgodne z szeroko zakrojonym

and urban layout of the original settlement, however because of perturbation and financial problems, the enterprise has never been entirely finished. In this way the village known as 'New Gourna', or 'New Gourna of Hassan Fathi' was created, where only 130 out of 900 families previously residing in Old Gourna were finally relocated [AHMED, ELGIZAWI, 2009, p. 694].

In view of the above, the issue of complete eradication of settlement from the Theban Hill was still relevant which, as a consequence, led to another, second attempt at relocating the remaining families still living in Old Gourna. Like before, the initiative was undertaken by the Egyptian authorities. Finally, in the years 1997–2006 a new village was built which was situated barely 5 kilometres from Old Gourna. It was named the 'Second New Gourna' or 'Gournet Al-Taref'. All the remaining inhabitants of Old Gourna were moved to it. Because of their unwillingness to relocate, it was carried out under duress, and their previous settlement was almost completely annihilated [MAHMOUD, 2016, p. 201]. It was done so as to make it impossible for people to return to it, which was also in accordance to the wide-range conservation plan aimed at "clearing" the Theban Hill. As thus almost all the houses of the original settlement were dismantled, with only a few buildings left as 'evidence' or 'witnesses' to history (fig. 1).

konserwatorskim planem „oczyszczenia” Wzgórza Tebańskiego. I tak rozebrano prawie wszystkie domostwa oryginalnej osady, zostawiając jedynie kilka budowli jako ‘evidencję’ czy też ‘świadczenie’ historii (ryc. 1).

Idea likwidacji tradycyjnej, historycznej wioski na stałe wpisanej w pejzaż lewego nabrzeża miasta Luksor budzi wiele kontrowersji. Przyjęte koncepcje konserwatorskie drastycznie naruszały bowiem pewną stałą równowagę charakteru miejsca oraz naturalny rytm życia jego mieszkańców. Przyświecający całemu przedsięwzięciu zamiar stworzenia swoistego „archeologicznego muzeum starożytnego Luksoru” oraz ponownej kreacji niegdysiejszego obrazu tej części Egiptu, nawet jeżeli z wielu powodów słuszny i uzasadniony, okazał się stać w opozycji wobec szeroko pojętego aspektu autentyczności dziedzictwa kulturowego. W konsekwencji przeprowadzonych działań zniknęła bezpowrotnie nie tylko osada o niepowtarzalnym układzie architektonicznym oraz urbanistycznym, stanowiąca istotną część pejzażu kulturowego Wzgórza Tebańskiego. Co ważniejsze, zaburzeniu uległa równolegle naturalna kontynuacja w przekazie tradycji, o którą pieczołowicie dbały kolejne pokolenia mieszkańców Starej Gourna. Niestety nie odnaleźli się oni ani w Nowej Gourna (Nowej Gourna Hassana Fathiego), ani tym bardziej w Drugiej Nowej Gourna. Zaoferowane im nowe, bardziej „komfortowe” domy, których układ i rozmieszczenie wynikały z koncepcji architekta, okazały się niestety obce ich sposobowi życia oraz praktyce codziennych zwyczajów. Tym samym do dnia dzisiejszego społeczność ta czuje się wyalienowana i osadzona w miejscu, które tak naprawdę nie należy do nich [MAHMOUD, 2016, s. 204].

W samej idei konserwacji, a tym samym w zamiarze działań podejmowanych w celu ochrony dziedzictwa kulturowego, bezsprzecznie istotną rolę odgrywa zachowanie tradycji. Czy wobec tego uzasadnionym jest działanie mające na celu wydobycie pewnego aspektu z zastanego kontekstu architektonicznego i urbanistycznego i nadanie mu swoistego znaczenia poprzez stworzenie „przestrzeni historycznej”? Czy tego typu działanie może gwarantować zachowanie tradycji, a tym samym utrzymanie autentyczności miejsca historycznego?

KONTYNUACJA TRADYCJI – TRADYCJA „ŻYJĄCA” KONTRA TRADYCJA „PRZYWRÓCONA”

W podstawowym ujęciu tradycja może być rozumiana jako forma swoistego przekazywania z pokolenia na pokolenie ustalonych komunikatów o świecie, w tym zasobu wierzeń, zwyczajów zachowania, zasad moralnych i tym podobnie. Związana z tradycją nieprzerwana kontynuacja przekazu, która przyjmowała w swej najpierwszej formie postać oralną, charakteryzowała przez stulecia społeczeństwo określane jako „tradycyjne”. W jej efekcie wykształcił się szczególnie sposób definiowania oraz traktowania dziedzictwa kulturowego, który według badaczy przestał obowiązywać wraz z nadejściem społeczeństwa „industrialnego”. Tym samym to właśnie

The idea of demolishing a traditional, historic village permanently inscribed into the landscape of the left bank of the city of Luxor arouses controversy. The approved conservation concepts drastically disturbed certain balance in the character of the place as well as the natural rhythm of the life of its inhabitants. The intention to create a specific “archaeological museum of ancient Luxor” and to re-create the erstwhile image of that part of Egypt, lying behind the whole enterprise, even if correct and justified for many reasons, turned out to be in opposition to the broadly understood aspect of authenticity of cultural heritage. As a consequence of undertaken activities a settlement with a unique architectonic and urban layout, constituting a significant element of the cultural landscape of the Theban Hill, was irretrievably destroyed. But what is more important, at the same time the natural continuation in passing on traditions, which was so well taken care of by subsequent generations of Old Gourna residents, was also disturbed. Unfortunately, those people did not settle well either in New Gourna (New Gourna of Hassan Fathi) or even less so in the Second New Gourna. The new, more “comfortable” houses they were offered, whose layout and arrangement resulted from the architect’s concept, turned out to be unsuitable for their way of life and the practiced everyday habits. Thus until the present day the community has felt alienated and settled in a place which in fact does not belong to them [MAHMOUD, 2016, p. 204].

Preserving tradition unquestionably plays a vital role in the very idea of conservation, and thus in the intended activities undertaken in order to protect cultural heritage. Therefore, can one justify activity aimed at highlighting a certain aspect of the existing architectonic and urban-planning context, and giving it a specific meaning by creating a “historic space”? Can such activity guarantee preservation of tradition and thus maintain the authenticity of a historic site?

CONTINUATION OF TRADITION – “LIVING” TRADITION VERSUS “REINVENTION” OF TRADITION

In its basic view, tradition can be understood as a form of passing on established information about the world, including religious beliefs, code of behaviour, moral principles etc. from generation to generation. Associated with tradition, this continuous passing on information whose primary form was oral, for centuries was characteristic for the society defined as “traditional”. In effect, it had led to forming a particular way of defining and treating cultural heritage, which, according to scientists, ceased to be binding with the advent of the “industrial” society. Thus, it is this relation of reference to cultural heritage that is one of the main factors responsible for a distinct dividing line existing between the “traditional” and “industrial” society [JOKILEHTO, 1994, p. 36].

owa relacja odniesienia wobec dziedzictwa kulturowego jest jednym z głównych czynników odpowiedzialnych za wyraźną linię podziału istniejącą pomiędzy „tradycyjnym” a „industrialnym” społeczeństwem [JOKILEHTO, 1994, s. 36].

Dla uchwycenia powyższego podziału pomocnym może być rozróżnienie na „żyjącą tradycję” (*living tradition*) oraz przeciwstawną jej „przywróconą tradycję” (*reinvention of tradition*) [JOKILEHTO, 1994, s. 36]. Kiedy pierwsza forma przejawiania się tradycji bezpośrednio opisuje istotę społeczeństwa tradycyjnego, druga – czyli „przywróconą tradycję” – stanowi jeden z istotniejszych elementów ustosunkowania się do historii w nowożytnym świecie. Tym samym oddaje charakter społeczeństwa „industrialnego”, które zapewne z powodu poczucia braku kontynuacji zagubiło sens przedindustrialnego ducha „żyjącej tradycji”. Wyraźnie zaobserwować to można chociażby w ciekawym zjawisku, które miało miejsce w XIX-wiecznym romantyzmie, a mianowicie w swego rodzaju świadomym kreowaniu czy wytwarzaniu „tradycji”, np. w „odrodzeniu średniowiecza”. Poszukiwania historycznej tożsamości objawiały się w nadętych ceremoniach z kostiumami, przywróceniu dawnych obyczajów (między innymi rycerskich) czy „historycznym” odnawianiu zamków, pałaców itp. [JOKILEHTO, 1994, s. 37].

To szczególne zaczepienie w tradycji powoduje, iż społeczeństwa tradycyjne uznają jako dziedzictwo kulturowe niekoniecznie same obiekty, w których by się ono ukrywało, ale bardziej wiedzę o owych obiektach i umiejętności ich produkowania (w tym intuicyjne wyczucie formy czy koloru). Jednocześnie sama produkcja, stanowiąca trzon odniesienia wobec tradycji, jest zazwyczaj powiązana z rytuałem religijnym i dzięki temu uzyskuje szczególne znaczenie. W konsekwencji wiele obiektów jest tworzonych tylko dla specyficznego, konkretnego wydarzenia, a tym samym po jego zakończeniu przestaje utrzymywać swoją wartość jako obiekt (dlatego często są wręcz niszczone). Znamiennym przykładem podpierającym powyższy argument jest zapewne odbudowa bazyliki św. Piotra w Rzymie na początku XVI wieku. Przedsięwzięcie to bez wątpienia było demonstracją swoistego wierzenia, iż nawet kompletna fizyczna transformacja budynku nie zmieni jego „niezniszczalnej istoty” [GUILLAUME, 1993, s. 56].

OCHRONA OBIEKTÓW ARCHITEKTURY W TRADYCJI „ŻYJĄCEJ”

Charakteryzująca tradycyjne społeczeństwo „żyjąca” tradycja kontynuuje dostarczanie pewnej podstawowej konceptualnej struktury, która w budownictwie (czy też architekturze) stanowi pierwowzór dla wszelkiej formy, projektu oraz zastosowanej konstrukcji. Jak postulował irański architekt Nader Ardalan, tradycja ta „transmituje modele i zasady pracy, gwarantując tym

In order to grasp the above division it can be helpful to distinguish between the “living tradition” and the opposing “reinvention of tradition” [JOKILEHTO, 1994, p. 36]. When the first form of tradition manifestation directly describes the essence of a traditional society, the second – i.e. the “reinvention of tradition” – constitutes one of the most essential elements while taking a stance to history in the modern world. Thus it reflects the character of the “industrial” society that, perhaps lacking the sense of continuation, lost the sense of the pre-industrial spirit of the “living tradition”. One can clearly observe it e.g. in the interesting phenomenon which occurred in the 19th-century Romanticism, namely in the kind of consciously creating or manufacturing “tradition”, e.g. in the “medieval revival”. The search for historic identity was manifested in pompous ceremonies with costumes, restoring old customs (chivalric, among others) or “historical” renovation of castles, palaces and so on [JOKILEHTO, 1994, p. 37].

The consequence of this unique hold on tradition is the fact that traditional societies do not necessarily regard as cultural heritage the objects in which it would be hidden, but rather the knowledge about those objects and the skills necessary to produce them (including the intuitive sense of form or colour). Simultaneously, the production itself, constituting the core of reference to tradition, is associated with religious ritual and thanks to that acquires a special significance. As a result, many objects are created only for a particular, concrete event and so after its conclusion cease to maintain their value as objects (therefore they are often destroyed). A typical example supporting the above argument appears to be the reconstruction of St. Peter’s Basilica in Rome carried out at the beginning of the 16th century. That enterprise was undoubtedly a demonstration of a specific belief that even a complete physical transformation of the building would not change its “indestructible essence” [GUILLAUME, 1993, p. 56].

PROTECTION OF ARCHITECTURAL OBJECTS IN “LIVING” TRADITION

The “living” tradition, characterising the traditional society, continues to provide certain fundamental conceptual structure which, in building industry (or architecture), constitutes the model for every form, project and applied construction. As the Iranian architect Nader Ardalan claimed, that tradition “transmits models and working rules, thereby guaranteeing the spiritual validity of forms for the artist. It is through providentially revealed forms and the spirit of the esoteric dimension that the tradition lives, and it is through divine grace that man is able to be part of the tradition and to practice his art”¹ [ARDALAN, BAKHTIAR, 1975, p. 10].

Consequently, in the case of maintenance, repairs or possible renovations of architectonic structures which are a part of the “natural” continuation of tra-

samym artyście duchową ważność używanych form. To właśnie poprzez formy ujawnione dzięki opatrności i w duchu ezoterycznego wymiaru ta tradycja żyje, i to dzięki łasce Boskiej człowiek jest w stanie być częścią tradycji i praktykować swoją sztukę”¹ [ARDALAN, BAKHTIAR, 1975, str. 10].

W konsekwencji w przypadku utrzymania, napraw czy też ewentualnych odnowień architektonicznych struktur będących częścią „naturalnej” kontynuacji tradycji esencjonalny jest ich swoisty „wymiar ezoteryczny”, a zatem duchowa, pozafizyczna esencja [JOKILEHTO, 1994, s. 37]. Jak długo tradycja jest kontynuowana, struktury te są utrzymywane (naprawiane, odmalowywane czy na nowo dekorowane) respektując tradycyjne formy oraz rytuały. A zatem autentyczność ukrywa się nie tyle w oryginalności materiału czy formy, ale raczej w samym procesie i jego niezmaconej kontynuacji [JOKILEHTO, 1994, s. 37]. Jednakowoż i sam materiał może być nasycony szczególnym znaczeniem, zyskując tym samym status „świętego” materiału konstytuującego np. obiekt kultu religijnego. Doskonałym przykładem takiej sytuacji może być „konserwatorskie” traktowanie i w konsekwencji naprawy posągów Ramzesa II w świątyni Abu-Simbel, które praktykował jego następca Seti I w III wieku p.n.e. [JOKILEHTO, 1986, s. 24].

Odmiernym problemem pozostaje kwestia konceptu „restauracji” i jego odniesienia do zabiegów praktykowanych w przypadku świątyń Dalekiego Wschodu. Powołując się na Lieven De Caüter i Lode De Clerq w tym przypadku możemy mówić o „restauracji mitycznej” (*mythical restoration*) [DE CAUTER, DE CLERQ, 1993, s. 95], bowiem „restauracja” tak ujmowana jest swoistym „rytualnym powtórzeniem” oryginalnej konstrukcji świątyni, czyli jej ponownym ustanowieniem na podstawie przyjętego rytuału. I tak jeżeli w „mistycznej kontynuacji” tradycji następuje z jakichś przyczyn wyłom, to właśnie „restauracja” wprowadza na nowo przeszłość i przywraca przerwana „kontynuację”. W konsekwencji tak ujmowana restauracja jest odniesiona nie tyle do materialnej tożsamości obiektu, ale do jego aspektu niematerialnego, a zatem nosi wszelkie znamiona trwania tradycji „żyjącej” i kontynuacji rytuału jako jej zastosowania [DE CAUTER, DE CLERQ, 1993, s. 96].

Początków takiego stanu rzeczy poszukiwać zapewne należy w czasie pierwotnym (cokolwiek by on oznaczał), kiedy obiekty sztuki były „wytwarzane” dla celów obrzędowych kultu. To właśnie najprawdopodobniej sama „wartość kultowa” była powodem tego, iż istotnym było istnienie czegoś, a nie jego widoczność (uzewnętrznienie). Świadczy o tym chociażby występowanie w starożytnych świątyniach rytualnych rzeźbień oraz architektonicznych detali, które były niewidoczne dla jakiegokolwiek obserwatora, lub też fakt częstego umieszczania rytualnych malowideł oraz rzeźb w miejscach poza zasięgiem wzroku wiernych czy nawet kapłanów [JOKILEHTO, 1994, s. 37]. Jednocześnie świętość danych obiektów architektury czy przedmiotów

dition, their specific “esoteric dimension”, i.e. their spiritual, beyond-physical essence, is vital [JOKILEHTO, 1994, p. 37]. As long as tradition is continued, those structures are maintained (repaired, repainted or decorated anew) respecting traditional forms and rituals. Therefore, authenticity is hidden not so much in the originality of material or form, but rather in the very process and its undisturbed continuation [JOKILEHTO, 1994, p. 37]. Nevertheless, even the material itself can be imbued with particular significance, thus acquiring the status of a “holy” material constituting e.g. an object or religious cult. An excellent example of such a situation can be “conservation” treatment and, consequently, repairs done to the statues of Ramesses II in the temple at Abu-Simbel, which were carried out by his successor Seti I in the 3rd century B.C. [JOKILEHTO, 1986, p. 24].

Another problem is the concept of “restoration” and its reference to the treatment applied in the case of temples in the Far East. According to Lieven De Caüter and Lode De Clerq, in this case we can talk about “mythical restoration” [DE CAUTER, DE CLERQ, 1993, p. 95], since the so understood “restoration” is a kind of “ritual repetition” of the original construction of a temple, i.e. its re-establishing on the basis of an approved ritual. And so, if for some reason there is a breach in the “mystical continuation” of tradition, then the “restoration” introduces the past again and restores the disrupted “continuation”. As a consequence, so understood restoration refers not so much to the material identity of the object, but to its non-material aspect, therefore it bears all tokens of the permanence of the “living” tradition and the continuation of ritual as its application [DE CAUTER, DE CLERQ, 1993, p. 96].

The origins of such a state of affairs can probably be found in the primeval time (whatever it might mean), when art objects were “manufactured” for ritual purposes of a cult. It is probable that the “cult value” itself was the reason why the existence of something was important, not its visibility (manifestation). It is confirmed by e.g. ritual carvings and architectonic details, found in ancient temples, which must have been invisible for any observer; or ritual paintings or sculptures frequently being placed outside the range of vision of the congregation or even priests [JOKILEHTO, 1994, p. 37]. At the same time, sanctity of given objects or architecture or items was protected by rituals worked out in the “living tradition” and thus constituting a response to that very tradition.

SENSE OF LACK OF CONTINUATION AND CONCEPT OF “PRESERVATION”

Can one talk about a modification in the attitude to cultural heritage in the case when that “natural” continuation of tradition is disturbed, or virtually finished? Consequently, is it possible to regain the lost tradition? What conditions must be satisfied to achieve

była chroniona poprzez rytuały wypracowane w „żyjącej tradycji” i tym samym stanowiące odpowiedź na tę właśnie tradycję.

POCZUCIE BRAKU KONTYNUACJI A KONCEPT „ZACHOWYWANIA”

Czy można zatem mówić o modyfikacji stosunku do dziedzictwa kulturowego w przypadku, kiedy owa „naturalna” kontynuacja tradycji zostaje zaburzona, a wręcz kończy się? Czy w konsekwencji jest możliwym, aby utracona tradycja była odzyskana? Jakie warunki w tym celu muszą być spełnione? Wydaje się, iż odpowiedzi na te pytania dostarcza nowa perspektywa obcowania z przeszłością, która pojawia się wraz z narodzinami społeczeństwa industrialnego. To wówczas powołany do życia zostaje pewien specyficzny koncept „historyczności”, którego skutki odczuwać możemy do dnia dzisiejszego.

Jak zauważył Paul Philippot, pierwsze oznaki przemian prowadzących do nowego ujęcia problemu historii zauważyć można już w renesansie. Niemniej jednak dopiero czasy oświecenia, stawiające na piedestale racjonalizm jako usankcjonowaną formę konfrontacji z rzeczywistością, spowodowały wyewoluowanie nowożytnej świadomości historycznej czy może wręcz świadomości historyczności. I to właśnie w perspektywie tej świadomości i jednocześnie w okresie rozkwitu rewolucji industrialnej upatrywać należy ostatecznego przzerwania połączenia tradycji z przeszłością, które trwało w różnych formach od początku cywilizacji do końca XVIII wieku. W konsekwencji dochodzi wówczas do ukonstytuowania się konceptu „zachowywania” (w ang. *preservation*), objawiającego się przede wszystkim w zachowywaniu dziedzictwa historycznego (w ang. *historic preservation*). Jednocześnie, jak utrzymuje Philippot, owo zachowywanie należy bezpośrednio utożsamić z konserwacją czy też restauracją (rozumianych w wielu kulturach jako jednoznaczne z zachowywaniem), które stanowią ekspresję nowożytnej formy utrzymywania „żywego” kontaktu z obiektami kultury z przeszłości [PHILIPPOT, 1976, s. 367].

Równolegle mniej więcej od początku XVIII wieku gwałtownie wzrasta zainteresowanie eksplorowaniem pozostałości starożytnych obiektów, co zapewne jest bezpośrednią konsekwencją kształtującej się świadomości historyczności. W efekcie opracowane zostają podstawy metodologii archeologicznych, które od tej pory stanowią platformę inicjującą systematyczne studia starożytności, zmierzające do ostatecznej hermeneutyki kultury przeszłości. Za jednego z ojców nowo rodzącej się nauki uważany jest Johann Joachim Winckelmann, który tak jak i jemu podobni przygotował podstawy do wiary w możliwość odzyskania utraconej tradycji starożytności [JOKILEHTO, 1994, s. 39].

Pokutujące do dnia dzisiejszego skutki tego myślenia dały podstawy pod działania konserwatorskie przeprowadzone na Wzgórzu Tebańskim w mieście Luksor w drugiej połowie XX wieku, w wyniku których

this purpose? It seems that answers to those questions can be provided by the new perspective of communing with the past, which appeared with the birth of the industrial society. It was then that a certain specific concept of “historicity” was born, whose effects we can observe even today.

According to Paul Philippot, the first signs of changes leading to the new approach to the issue of history could already be observed during the Renaissance. Nevertheless, it was the Enlightenment era, putting rationalism on the pedestal as the sanctioned form of confrontation with reality, when the modern historic awareness, or even the awareness of historicity, evolved. And it is from the perspective of this awareness and, at the same time, during the heyday of the Industrial Revolution that one should look for the ultimate breach in the link between tradition and the past which had survived in varying forms from the dawn of civilisation to the end of the 18th century. Consequently, the concept of “preservation” was established then, primarily manifested in ‘historic preservation’. Concurrently, as Philippot claims, that preservation should be directly identified with conservation or restoration (in many cultures understood as identical to preservation), which express the modern form of maintaining “live” contact with objects of past culture [PHILIPPOT, 1976, p. 367].

Simultaneously, more or less from the beginning of the 18th century, the interest in exploring the relics of ancient objects rapidly grew, which might have been a direct consequence of the shaping awareness of historicity. As a result, foundations of archaeological methodology have been established, which ever since have constituted the springboard initiating systematic studies of the antiquity aimed at the ultimate hermeneutics of the culture of the past. Johann Joachim Winckelmann, who as others like him prepared a basis for the belief in the possibility of regaining the lost tradition of antiquity, is considered to be one of the founding fathers of the newly created science [JOKILEHTO, 1994, p. 39]

Such beliefs, lingering on until the present day, were the basis for conservation activities carried out on the Theban Hill in the city of Luxor in the second half of the 20th century, which resulted in the annihilation of the traditional settlement in Al Gourna and, at the same time, in the creation of the “archaeological open-air museum of ancient Egypt”. And so, as a result the “living tradition” of settlement on the slopes of the “Al Qurn” mountain was interrupted, though for decades it provided models constituting a specific skeleton for the material culture manufactured by the people inhabiting the area. At the same time, a certain “organic” whole determining the essence of the cultural landscape of the west bank of Luxor was disturbed. A landscape representing a specific vision of what the heritage of ancient Egypt should look like was created instead. In consequence, we are dealing with the situation of “historic restoration” calling into question the historic authenticity of that particular place.

zlikwidowana została tradycyjna osada Al Gourna i jednocześnie stworzony został swoisty „skansen archeologiczny starożytnego Egiptu”. I tak w efekcie przerwana została „żyjąca tradycja” osadnictwa na zboczu góry „Al Qurn”, która przez dziesięciolecia dostarczała wzorców stanowiących specyficzny szkielet kultury materialnej wytwarzanej przez ludzi zamieszkujących ten teren. Jednocześnie zaburzeniu uległa pewna „organiczna” całość stanowiąca o istocie pejzażu kulturowego zachodniego nabrzeża Luksoru. W zamian stworzony został krajobraz przedstawiający swoistą wizję tego, jak dziedzictwo starożytnego Egiptu powinno wyglądać. W konsekwencji mamy do czynienia z sytuacją „historycznej restauracji” stawiającej pod znakiem zapytania historyczną autentyczność tego szczególnego miejsca.

KONSERWACJA JAKO ŚWIADOMA RELACJA WOBEC HISTORII

Zapoczątkowane wraz z pojawieniem się społeczeństwa industrialnego zmiany dotyczące ujmowania historyczności, a także budząca się potrzeba zachowywania reliktyw przeszłości znalazły swoje szerokie echo w pierwszych teoretycznych ujęciach nowożytnej myśli konserwatorskiej. Jednym z najważniejszych spostrzeżeń, postulowanych między innymi przez Johna Ruskina oraz Williama Morrisa, było zwrócenie uwagi na fakt, iż historyczny obiekt (dzieło sztuki czy też obiekt architektoniczny) odzwierciedla bezpośrednio warunki okresu, w którym powstał. Tym samym jest swoistym zapisem ówczesnej sytuacji kulturowej, ekonomicznej, społecznej czy politycznej, przy czym właśnie owa specyficzna relacja panujących podówczas warunków jest odpowiedzialna za jego unikatowość. A zatem jakakolwiek reprodukcja obiektu w późniejszym okresie oznacza tak naprawdę nową konstrukcję, czyli najprościej ujmując „kopię”, a gdy w zamierzeniu ma owa reprodukcja być traktowana jako oryginał, to mamy wówczas do czynienia z imitacją (fałszerstwem) [JOKILEHTO, 1994, s. 41].

Powyższe spostrzeżenia zapewne były jedną z pierwszych prób zwrócenia uwagi na istotę aspektu autentyczności historycznego obiektu, który może zostać postawiony pod znakiem zapytania w przypadku przeprowadzenia jakiegokolwiek procesu „restauracji”. Jednocześnie na sam sposób rozumienia konserwacji u progu XX wieku, który może zostać nazwany „historycznym”, wywarł bez wątpienia znamieny wpływ Benedetto Croce. W swoim dziele *Teoria e storia della storiografia* zauważył on, iż historyczność jest z konieczności objęta procesem myślowym, a zatem za każdym razem podlega krytycznej ewaluacji. Tym samym nie jest „historyczność” jako taka jedynie mechanicznym zapisem stanowiącym formę kroniki [CROCE, 1989, s. 25]. W konsekwencji u podstaw konserwacji stoi historyczna, czyli krytyczna konieczność definicji, ewaluacji oraz traktowania zasobów dziedzictwa kulturowego [JOKILEHTO, 1994, s. 42]. I tak wydaje się, że bazując właśnie na owych spostrzeżeniach powołana do

CONSERVATION AS A CONSCIOUS ATTITUDE TOWARDS HISTORY

Changes concerning the approach to historicity, initiated with the emergence of the industrial society, as well as the growing need for preserving relics of the past, were strongly echoed in the first theoretical presentations of modern conservation thought. One of the most important insights, supported by e.g. John Ruskin and William Morris, was drawing attention to the fact that a historic object (a work of art or an architectonic object) directly reflects conditions of the period in which it was created. Thus, it is a specific record of the then cultural, economic, social or political situation, and that specific relation of conditions occurring at the time is responsible for its uniqueness. Therefore, any reproduction of the object at a later period really means a new construction, so simply speaking a “copy”, and if that reproduction is deliberately to be treated as the original then we are dealing with imitation (forgery) [JOKILEHTO, 1994, p. 41].

The above observations must have been one of the first attempts at drawing attention to the essence of the authenticity of a historic object, which can be called into question when undergoing any “restoration” process. The way of understanding conservation on the threshold of the 20th century, which might be called “historic”, was undoubtedly influenced by Benedetto Croce. In his work entitled *Teoria e storia della storiografia* he observed, that historicity is necessarily involved in the thinking process, and so each time it is critically evaluated. Thus, “historicity” as such is not merely a mechanical record constituting a form of a chronicle [CROCE, 1989, p. 25]. In consequence, at the basis of conservation there is the historical, i.e. critical, necessity to define, evaluate and treat cultural heritage [JOKILEHTO, 1994, p. 42]. And so it seems that the concept of “critical restoration” (*restauro critico*), to the development of which Argan and Brandi considerably contributed, was set up basing on those observations [JOKILEHTO, 1994, str. 42]. According to their assumptions, the aim of the so understood interference into the historic space should be re-discovering and revealing the original text of the historic object (work of art). At the same time, the success of the undertaking is to be guaranteed by the properly carried out conservation which is based on meticulous analyses and simultaneous preservation of the existing material of the work of art or the historic object [JOKILEHTO, 1994, p. 43]. However, it is worth noticing that the hermeneutics aimed at presenting the original text of a historic object is nothing else but re-reading the text, and as such it is unavoidably doomed to be interpreted from the perspective of the epoch in which it is carried out. Thus, the suggestion of the so-called “critical restoration” is not free from falsifications constituting an inevitable consequence of the very process of re-reading anew the hidden sense of a historic object.

Brandi drew attention to one more vital aspect concerning cultural heritage. He observed that historic

życia została koncepcja „restauracji krytycznej” (*restauro critico*), do rozwoju której przyczynili się Argan i Brandi [JOKILEHTO, 1994, s. 42]. Według ich założeń celem tak rozumianej ingerencji w przestrzeń historyczną powinno być ponowne odkrycie i ukazanie oryginalnego tekstu obiektu historycznego (dzieła sztuki). Jednocześnie gwarancją sukcesu tego zamierzenia staje się właściwie prowadzona konserwacja, która opiera się na uważnych analizach oraz jednoczesnym zachowaniu istniejącego materiału dzieła sztuki czy obiektu historycznego [JOKILEHTO, 1994, s. 43]. Warto jednak zauważyć, iż hermeneutyka dążąca do ukazania oryginalnego tekstu obiektu historycznego jest niczym innym jak ponownym odczytaniem tego tekstu, a zatem skazana jest nieuchronnie na interpretację w perspektywie epoki, w której jest przeprowadzana. Tym samym propozycja tzw. „restauracji krytycznej” nie jest wolna od zafalszowań stanowiących nieodzowną konsekwencję samego procesu odczytywania na nowo ukrytego sensu historycznego obiektu.

Brandi zwrócił uwagę na jeszcze jeden istotny aspekt dotyczący dziedzictwa kulturowego. Otóż zauważył, iż przedmioty historyczne mogą być podzielone na dwie grupy, czyli na „obiekty sztuki” i „produkty przemysłowe”. Podział ten niejako ukazuje istotę „restauracji”, bowiem w przypadku produktów przemysłowych powinna ona dążyć do ponownego ustanowienia ich funkcjonalności, natomiast w odniesieniu do obiektów sztuki opierać się musi na ich krytycznej definicji i rozpoznaniu przede wszystkim ich estetycznych i historycznych wartości [JOKILEHTO, 1994, s. 42]. W konsekwencji, jak uważał Brandi, pierwszym celem dla konserwacji obiektu sztuki jest konserwacja jego oryginalnego materiału, czyli ‘autentyczności materiału’. Drugim celem natomiast jest ponowne ustanowienie jego potencjalnej jedności, przy czym należy tego dokonać bez popełniania jakiegokolwiek zakłamania i bez usuwania istotnych śladów jego historii [BRANDI, 1963]. Tym samym zanegował on dążenie do „konserwacji absolutnej” jako takiej, której przeciwstawił działanie zmierzające do wydobycia tego, co jest estetycznie i historycznie znamienne w konkretnym obiekcie sztuki [JOKILEHTO, 1994, s. 43].

Czy zatem współczesna rekonstrukcja pozostałości materialnych starożytnego Egiptu nie jest swoistym przekłamaniem w duchu swobodnie ujmowanej historyczności i jednocześnie swoistą formą „konserwacji absolutnej”? Jak bowiem inaczej można określić szczególnego rodzaju proces selekcji, w wyniku którego wykreowana zostaje zagubiona w czasie tradycja i reprezentujące je dziedzictwo kulturowe? Zapewne bezdyskusyjnie słusznym było podniesienie z gruzów i anastyloza najświetniejszych budowli egipskich (jak chociażby świątynie w Luksorze i Karnaku), co zagwarantowało utrzymanie ich spójności formalnej oraz zachowanie pamięci o odległej cywilizacji. Wydaje się jednak, iż dążąc do jak najpełniejszego odtworzenia tradycji w gruncie rzeczy od dawna przerwanej i ukrywającej się w czeluściach czasu historycznego narażamy się na niebezpieczeństwo nie tylko jej zafalszowania, lecz

objects can be divided into two groups, namely “art objects” and “industrial products”. The division in a way reveals the essence of “restoration”, since in the case of industrial products it should be geared towards making them functional again, while in reference to art objects it must be based on their critical definition and recognition of primarily their aesthetic and historic value [JOKILEHTO, 1994, p. 42]. In consequence, Brandi claimed, the first purpose of conservation of an art object is conservation of its original material, i.e. ‘authenticity of material’. The other aim is establishing again its potential unity, and it has to be accomplished without any falsification and without removing crucial traces of its history [BRANDI, 1963]. Thus he negated aspiring to the “absolute conservation” itself, with which he juxtaposed activity aimed at highlighting what is aesthetically and historically significant in a concrete art object [JOKILEHTO, 1994, p. 43].

Therefore, is not modern reconstruction of material remains of the ancient Egypt a kind of distortion in the spirit of freely understood historicity and, at the same time, a specific form of “absolute conservation”? Because how can one otherwise define that particular selection process as a result of which a tradition lost in time and the cultural heritage representing it are created? It might have been unquestionably right to raise the most famous Egyptian buildings from ruins and their anastylosis (such as e.g. the temples in Luxor and Karnak), which guaranteed maintaining their formal coherence and preserving the memory of a remote civilisation. It seems, however, that aiming at the most complete recreation of tradition actually much earlier interrupted and hiding in the abyss of historic time, we risk not only falsifying it but, first of all, losing the tradition still directly accessible and continued. It must have been so in the case of the Al Gurna settlement, with which a considerable part of the cultural heritage of the west bank on Luxor sunk into oblivion.

The above problem also concerns the concept of transforming the urban tissue of the city of Luxor². According to the latest plans, the city authorities and appropriate conservation services are considering carrying out a reconstruction of the avenue of sphinxes connecting the two most important temples in the ancient Thebes, located within 3 km of each other, namely the temple in Luxor with the temple in Karnak (fig. 2). The avenue would be situated within the very centre of the city, in the area currently occupied by traditional buildings existing there for decades. Thus, it would require demolishing a considerable part of the historic urban tissue filled with the “living” tradition lovingly preserved by its inhabitants. As a result of such activities the characteristic urban landscape of contemporary Luxor, teeming with everyday life, market stalls and the noise of haggling shopkeepers would disappear. It would be replaced with a “historic” space, in the designers’ intention recreating the “true” image of ancient Thebes.

przede wszystkim utraty tradycji wciąż bezpośrednio dostępnej i kontynuowanej. Tak zapewne było w przypadku osady Al Gourna, wraz z którą w niepamięć odeszła istotna część dziedzictwa kulturowego zachodniego nabrzeża Luksoru.

Problem powyższy dotyczy również koncepcji przeobrażenia tkanki urbanistycznej miasta Luksor². Według najnowszych planów władze miasta i odpowiednie służby konserwatorskie rozważają przeprowadzenie w najbliższym czasie rekonstrukcji alei sfinksów, niegdyś łączącej ulokowane w odległości 3 km od siebie dwie najważniejsze świątynie starożytnych Teb, czyli świątynię w Luksorze ze świątynią w Karnaku (ryc. 2). Aleja ta miałaby się znaleźć w ścisłym centrum miasta, na obszarze pokrytym obecnie tradycyjnymi zabudowaniami istniejącymi tam od dziesięcioleci. Tym samym wymagałoby to wyburzenia znacznej części historycznej tkanki miejskiej, przepełnionej „żyjącą” tradycją pieczołowicie zachowywaną przez jej mieszkańców. W wyniku takich działań doszłoby do likwidacji charakterystycznego pejzażu miejskiego współczesnego Luksoru, wypełnionego codziennym życiem, straganami i gwarem targujących się kupców. Na ich miejscu natomiast powstałaby przestrzeń „historyczna”, w zamiarze projektantów odtwarzająca „prawdziwy” wizerunek starożytnych Teb.

Należałoby zatem zapytać, czy uzasadnionym zabiegiem jest modyfikacja wykształconego w naturalnym

Therefore, one ought to ask whether it is justified to modify a cultural landscape shaped in the course natural processes of history, and so to remove everyday objects representing the “living” tradition, in order to re-create in the spirit of historicity the lost tradition of the past. The question is valid as we face the dilemma of choosing between conservation treated as a continuation of tradition, and conservation as a treatment that calls into being “historical amusement parks” for crowds of tourists. Naturally, it cannot be denied that after thorough research we have reasons to surmise that once the avenue of sphinxes used to connect the temple in Luxor with the temple in Karnak, at some stage in their history. It remains doubtful, however, whether a return to that solution at the cost of the loss of authenticity of the “living” space in the city of Luxor does not create a kind of funfair falsifying the cultural heritage of ancient Egypt.

HORIZON OF AUTHENTICITY IN THE PERSPECTIVE OF TRADITION PRESERVATION

Taking into account previous considerations, it seems justified to look at conservation treatment from the angle of two priority carriers of authenticity, namely the artistic (aesthetic) authenticity and the historic authenticity of a historic object. At the same time, to quote Walter Benjamin, one ought to remember about

Ryc. 2. Aleja sfinksów wiodąca do wnętrza świątyni w Luksorze (Luksor, Egipt), stanowiąca zachowany fragment niegdyś łączącej w czasach starożytnych świątynie w Luksorze i Karnaku (stan z listopada 2015 roku), fot. T. Tomaszek

Fig. 2. Avenue of sphinxes leading inside the temple in Luxor (Luxor, Egypt), which is the preserved fragment of the former promenade linking the temples in Luxor and Karnak in ancient times (state from November 2015), photo: T. Tomaszek

procesie historii pejzażu kulturowego, a tym samym usuwanie codziennych obiektów reprezentujących „żywą” tradycję, w celu ponownej kreacji w duchu historyczności utraconej tradycji przeszłości. Pytanie to o tyle jest istotne, iż stajemy w obliczu dylematu wyboru pomiędzy konserwacją traktowaną jako kontynuacja tradycji a konserwacją jako zabiegiem powołującym do życia „historyczne parki rozrywki” dla rzeszy turystów. Nie można oczywiście zaprzeczyć, iż po dogłębnych badaniach mamy podstawy przypuszczać o niegdysiejszym połączeniu aleją sfinksów świątyni w Luksorze ze świątynią w Karnaku na którymś etapie ich historii. Pozostaje jednakowoż wątpliwym, czy powrót do tego rozwiązania kosztem utraty autentyczności „żywej” przestrzeni miasta Luksor nie jest kreacją swobodnego lunaparku stanowiącego fałszyfikację dziedzictwa kulturowego starożytnego Egiptu.

HORYZONT AUTENTYCZNOŚCI W PERSPEKTYWIE ZACHOWANIA TRADYCJI

Mając na względzie dotychczasowe rozważania uzasadnionym wydaje się ujmowanie zabiegu konserwacji poprzez pryzmat dwóch priorytetowych nośników autentyczności, czyli artystycznej (estetycznej) autentyczności oraz historycznej autentyczności obiektu historycznego. Jednocześnie, powołując się na Waltera Benjamina, należy pamiętać o tzw. „wartości wystawienniczej” obiektu (*exhibition value*), która zyskuje istotną rangę od czasów renesansu, czyli epoki ukształtowania się „artystycznej wartości” obiektu sztuki, a tym samym rozpowszechnienia się kolekcjonowania dzieł sztuki i ich eksponowania w zbiorach prywatnych oraz muzealnych [BENJAMIN, 1979]. Choć łączona nieodzownie z obiektami gromadzonymi we wszelkiego rodzaju kolekcjach, spełnia „wartość wystawiennicza” również niezwykle istotną rolę w przypadku obiektów architektonicznych. To bowiem właśnie ona często decyduje nie tylko o przyjętym sposobie „restauracji”, ale też wyeksponowania budynku, a tym samym ma duży wpływ na całość zagadnienia i rozumienia estetyki w podejmowanym procesie konserwacji.

Dążenie do zachowania autentyczności obiektu historycznego (dzieła sztuki czy architektury) nieodzownie związane jest z utrzymaniem jego „oryginalności”. Jednakowoż już sama istota „wystawienniczości” (a zatem i instancji muzeum) wskazuje niejednokrotnie na utratę autentyczności na korzyść fałszyfikacji. Świadomie wprowadzone eksponowanie tym samym staje się swoistą fałszyfikacją rzeczywistości, pewnym uproszczeniem, mającym na celu ułatwienie przeciętnemu odbiorcy dotarcia do „oryginału”. W konsekwencji nieuchronnie prowadzić to może do ryzyka wystąpienia sytuacji całościowej fikcyjności historycznego dziedzictwa kulturowego, które opisywałyby jego własne „naukowo” wypracowane mechanizmy, czyli – jak chciał Umberto Eco – sytuacji ‘fałszyfikacji absolutnej’ (*falso assoluto*) [ECO, 1991]. Podobne spostrzeżenia przekazała z prze-

the so-called “exhibition value” of the object which has acquired a significant rank since the Renaissance period, or the epoch when the “artistic value” of an art object was established, and collecting works of art became popular as well as exhibiting them in private and museum collections [BENJAMIN, 1979]. Although essentially associated with objects amassed in all sorts of collections, the “exhibition value” also fulfils an extremely important role in the case of architectonic objects. Because this value frequently determines not only the approved manner of „restoration” but also of exhibiting the building, and thus has a huge impact on the whole issue and understanding of aesthetics in the undertaken conservation process.

Preserving the authenticity of a historic object (a work of art or architecture) is inseparably associated with maintaining its “originality”. However, the very essence of “the art of exhibition” (and thus of museums) frequently shows a loss of authenticity in favour of falsification. Hence, consciously introduced exhibiting becomes a kind of falsification of reality, a certain simplification, meant to facilitate reaching the “original” for an average viewer. In effect, there is the risk that the situation might occur of complete fictitiousness of the historic cultural heritage, which would be described by its own “scientifically” worked out mechanisms, or – as Umberto Eco wanted – a situation of “absolute falsification” (*falso assoluto*) [ECO, 1991]. Similar observations were teasingly voiced by Marguerite Yourcenar. She remarked that historic objects which managed to survive, were damaged by the relentless passage of time and imprudent restorations, and then finally were “imprisoned” in museums [YOURCENAR, 1990]. To a similar extent this situation concerns whole urban layout, if one quotes Quatremère de Quincy, who regards Rome as a “living open-air museum” [JOKILEHTO, 1994, p. 45].

Another issue is the assumption that extremely important for maintaining the authenticity of a historic object is its remaining in the same setting (place). However, an extensive approach to the above aspect is rather problematic, since – as Argan points out – that “setting” does not refer only to the object and a separate object, but to the object in relation to its context [ARGAN, 1984, p. 45]. At the same time, as Philippot claims, the nature of contemporary consciousness prepared for such, and not another, view of historic reality is responsible for that isolation and distance from a concrete historic object [PHILIPPOT, 1991, p. 11]. Therefore, it is this distancing and isolating that leads to falsifying the historic authenticity of a concrete object but also, in many cases, the aesthetic authenticity resulting from the existing broader context of the place.

Naturally, another issue is the problem with defining and understanding the range of “cultural heritage” and, subsequently, an appropriate search for authenticity in the case of ‘built environment and cultural landscape’ [JOKILEHTO, 1994, p. 46]. Nevertheless, that authenticity of the broader context of the place

korą Marguerite Yourcenar. Zauważyła ona, iż historyczne obiekty, którym udało się przetrwać, ucierpiały od niszczącego działania czasu i nierozważnych restauracji, a teraz w końcu zostały „uwięzione” w muzeach [YOURCENAR, 1990]. W podobnym stopniu sytuacja ta dotyczy całych założeń urbanistycznych, by przywołać tylko Quatremère de Quincy, który uważa Rzym za „żyjący skansen” (*living open-air museum*) [JOKILEHTO, 1994, s. 45].

Innym zagadnieniem pozostaje założenie, iż niezwykle istotnym dla utrzymania autentyczności przez historyczny obiekt jest jego pozostawanie w tym samym umieszczeniu (miejscu). Problematycznym jednakowoż jest wyczerpujące ujęcie powyższego aspektu, bowiem – na co zwraca uwagę Argan – owo „umieszczenie” nie dotyczy tylko obiektu jako obiektu wydzielonego, ale obiektu w relacji do jego kontekstu [ARGAN, 1984, s. 45]. Jednocześnie, jak twierdzi Philippot, za owo izolowanie i dystansowanie konkretnego historycznego obiektu odpowiada natura współczesnej świadomości, przygotowanej do takiego, a nie innego oglądu rzeczywistości dziejowej [PHILIPPOT, 1991, s. 11]. A zatem właśnie poprzez to dystansowanie i izolowanie dochodzi do zakłamania historycznej autentyczności konkretnego obiektu, ale też i w wielu przypadkach estetycznej autentyczności wynikającej z istniejącego szerszego kontekstu miejsca.

Oczywiście osobnym zagadnieniem pozostaje problem z definicją i rozumieniem zakresu „dziedzictwa kulturowego”, a co za tym idzie, właściwego poszukiwania autentyczności w przypadku środowiska zabudowanego czy pejzażu kulturowego (*built environment and cultural landscape*) [JOKILEHTO, 1994, s. 46]. Niemniej jednak owa autentyczność szerszego kontekstu miejsca wydaje się i w tym wypadku odgrywać priorytetową rolę. Tym samym, wracając do zamiaru rekonstrukcji alei sfinksów pomiędzy świątynią w Luksorze a świątynią w Karnaku, poprzez ponowną kreację historycznej sytuacji formalnej i jednocześnie wyeksponowanie obiektu historycznego przez nadanie mu swoistej wartości wystawienniczej narażamy go jednocześnie na oderwanie od szerszego kontekstu stanowiącego bezpośrednio o jego wartości historycznej. Śmiało można zatem postawić tezę, iż konserwacja w gruncie rzeczy powinna być niczym innym, jak swego rodzaju świadomym zarządzaniem zmianą oraz zarządzaniem zasobami historycznymi, a tym samym respektować historyczne przemiany danego miejsca i zapewniać kontynuację jego „żywej” tradycji.

Bazując na dotychczasowych ustaleniach należy również wspomnieć o autentyczności odniesionej do ‘żyjącej esencji [istoty] dziedzictwa kulturowego’ (*Living Essence of Heritage*) [JOKILEHTO, 1994, s. 48], której właściwe rozpoznanie i zachowanie stanowi sedno ochrony obiektu lub miejsca historycznego. I tak za Jokilehto należy zauważyć, że jeżeli przestrzegane są przyjęte zasady postępowania zmierzające do „konserwowania” estetycznej i historycznej autentyczności, to i tak w konsekwencji właściwa ochrona obiektu histo-

seems to be a priority also in this case. Thus, getting back to the plan of reconstructing the avenue of sphinxes between the temple in Luxor and the temple in Karnak, by re-creating the formal historic situation and simultaneously exhibiting the historic object by giving it a specific exhibition value, we put it at risk of being torn off from the broader context directly determining its historic value. Therefore, one can boldly make an assumption that conservation actually should be nothing else but conscious management of change and management of historic resources, and as such respect historic transformations of a given place and ensure the continuation of its “living” tradition.

Basing on previous findings, one has also to mention authenticity referring to the ‘Living Essence of Heritage’ [JOKILEHTO, 1994, p. 48], whose proper identification and preservation are the key to protecting an object or a historic place. And so, after Jokilehto one should notice that, even if the approved code of conduct aimed at “conserving” the aesthetic and historic authenticity is observed, the proper protection of a historic object can, nevertheless, be a problem issue, and the conservation itself can acquire a form of pastiche or kitsch. The reason for such a state of the matter should be sought in the danger of disturbing or even modifying the “nature” of a given site or historic object. Such a situation can occur especially in the case of historic quarters of a city or a rural landscape [JOKILEHTO, 1994, p. 48]³, because the essence in “living” historic areas does not only include historic buildings and structures, but also other components such as functions or social structure of the area. [JOKILEHTO, 1994, p. 49]. Unfortunately, the problem is not always properly recognised, and frequently the “restoration” or “renovation” of a historic city centre leads to its gentrification. Among the main factors influencing the character change of the mentioned areas one has to list relocation of former inhabitants and introduction of more affluent classes, as well as transformation of those areas into tourist centres. That type of “restorations” and radical structural and typological alterations resulting from them, lead to a significant reduction of the original, and so historic, character. According to Jokilehto, that situation takes place even if “all original stones were still in place”⁴ [JOKILEHTO, 1994, p. 49]. Unfortunately, such changes are most noticeable in traditional rural settlements which, during the last decades, have often been transformed into holiday resorts for city dwellers.

However, the situation described above poses a particular danger in the case of La Habana Vieja, the oldest part of the capital of Cuba. Its symptom is the first revalorisation and restoration work, carried out during the last few years, the aim of which was restoring the tourist attractiveness of the most beautiful city in the Caribbean. Because of decades of cultural, economic and geopolitical separation Cuba, and so Havana as well, remained on the sidelines of the rapidly changing world, thanks to which it preserved

rycznego może pozostawać sprawą problemową, a sama konserwacja jako akcja może przyjąć formę pastiszu czy też kiczu. Przyczyny tego stanu rzeczy upatrywać należy w niebezpieczeństwie naruszenia lub wręcz modyfikacji „natury” danego miejsca bądź obiektu historycznego. Sytuacja taka najpewniej może się wydarzyć szczególnie w przypadku historycznych części miast czy też krajobrazu wiejskiego [JOKILEHTO, 1994, s. 48]³. Esencją [istotą] w „żyjących” historycznych obszarach są bowiem nie tylko historyczne budynki i zabytkowe struktury, ale również inne składowe, jak chociażby funkcje i struktura społeczna obszaru [JOKILEHTO, 1994, s. 49]. Niestety nie zawsze ten problem jest właściwie rozpoznawany i niejednokrotnie „restauracja” czy też „odnowienie” historycznych centrów miast doprowadza do ich gentryfikacji. Wśród głównych czynników wpływających na zmianę charakteru wspomnianych obszarów wymienić należy wysiedlenie dotychczasowych mieszkańców i wprowadzenie klas zamożniejszych, a także przekształcenie ich w centra turystyczne. Tego typu „restauracje” i powstające w ich wyniku radykalne zmiany strukturalne i typologiczne doprowadzają do znacznej redukcji oryginalnego, a zatem historycznego charakteru. Powołując się na Jokilehto, sytuacja ta ma miejsce, nawet jeżeli „wszystkie oryginalne kamienie pozostają na miejscu”⁴ [JOKILEHTO, 1994, s. 49]. Niestety takie zmiany są najbardziej obserwowalne w tradycyjnych wiejskich osadach, które w ostatnich dziesięcioleciach niejednokrotnie są przekształcane na wakacyjne resorty dla populacji miejskiej.

Opisana powyżej sytuacja stanowi jednak szczególnie zagrożenie w przypadku La Habana Vieja, najstarszej części stolicy Kuby. Symptodem tego są przeprowadzone w ciągu ostatnich kilku lat pierwsze prace rewaloryzacyjne i restauracyjne, których celem było przywrócenie atrakcyjności turystycznej najpiękniejszego miasta Karaibów. Ze względu na dziesięciolecia separacji kulturowej, gospodarczej i geopolitycznej Kuba, a tym samym i Hawana, pozostawała na uboczu zmieniającego się w zatrważającym tempie świata i dzięki temu zachowała swoją tętniącą życiem lokalną tradycję i niepowtarzalne obyczaje. Pomimo zaawansowanej degradacji znacznej części miasta ulice Hawany nadal są pełne gwaru jej mieszkańców, co czyni z miasta miejsce niezwykle ożywione i wypełnione niepowtarzalnym charakterem (ryc. 3).

Pojawiające się pierwsze zwiastuny zmiany, wśród których była na pewno rewaloryzacja części starówki, powoli zmieniają to miasto nie do poznania. Kosztem odnowionych budynków i schludnych skwerów, przeznaczonych jedynie do oglądania przez zagranicznych turystów i opustoszałych w ciągu nocy, odchodzi w zapomnienie jeden z ostatnich azylów kontynuowanej przez dziesięciolecia wciąż „żywej” kultury i tradycji „historycznych” już dzisiaj Karaibów. Czy mamy jakąkolwiek szansę tak zaplanować nadchodzące zmiany, by za kilka lat nie było już za późno na spacer ulicami autentycznej Hawany przepełnionej autentyczną kulturą i tradycyjnym sposobem życia hawańczyków?

Ryc. 3. Jedna z tętniących codziennym życiem ulic La Habana Vieja, najstarszej części stolicy Kuby, Hawany (wrzesień 2014), fot. T. Tomaszek

Fig. 3. One of the teeming with life streets in La Habana Vieja, the oldest part of the capital of Cuba, Havana (September 2014), photo: T. Tomaszek

its vibrant local tradition and unique customs. Despite advanced degradation of a considerable part of the city, streets of Havana are still full of hustle and bustle of its inhabitants, which makes it a place pulsating with life and full of unique character (fig. 3).

The appearance of the first heralds of the change, one of which certainly was the revalorization of a part of the old town, slowly transforms the city beyond recognition. At the cost of renovated buildings and neat squares meant to be viewed only by foreign tourists and empty at night, one of the last sanctuaries of continuing for decades and still “living” culture and tradition of the already “historic” Caribbean, is falling into oblivion. Do we have any chance to plan the approaching changes in such a way that in a few years it is not too late to stroll along the streets of authentic Havana filled with the authentic culture and traditional lifestyle of the Havana residents?

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Ahmed K.G., Elgizawi L. Two Versions of 'New Gourná' and the dilemma of sustainability in new urban communities. *WIT Transactions on Ecology and the Environment* 2009;120:691–701.
- [2] Ardalan N., Bakhtiar L. *The Sense of Unity, The Sufi Tradition in Persian Architecture*. Publication of the Center for Middle Eastern Studies, The University of Chicago Press, Chicago, 1975.
- [3] Argan G.C. *Storia dell'arte come storia della città*. Editori Riuniti, Roma, 1984.
- [4] Benjamin W. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. Illuminations, Fontana, Great Britain, 1979.
- [5] Brandi C. *Teoria del restauro*. Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1963.
- [6] Croce B. *Teoria e storia della storiografia*. Adelphi Edizioni, Milano, 1989.
- [7] De Cauter L., De Clerq L. Chronos et le torse du Belvedere, *Propos sur les paradoxes du rétablissement*. Restaurations, formes de rétablissement, Mardaga, Liege, 1993.
- [8] Eco U. *Dalla periferia dell'impero, Cronache da un nuovo medioevo*. Bompiani, Milano, 1991.
- [9] Guillaume M. *Conservation des choses, artifi-*
cialisation du vivant. Restaurations, formes de rétablissement, Mardaga, Liege, 1993.
- [10] Jokilehto J. *History of Architectural Conservation*. University of York Press, York, 1986.
- [11] Jokilehto J. Questions about 'authenticity'. In: Larsen K.E., Marstein N. (eds.) *Conference on authenticity in relation to the World Heritage Convention: preparatory Workshop*, Bergen, Norway, 31 January – 2 February 1994. Tapir Forlag, Trondheim, 1994, 35–52.
- [12] Mahmoud R.A. Old Gourná: The complexity of vernacular architecture/urbanism and cultural heritage. In: Comer D. C., Versaci A., Amer M.S. (eds.) *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 225 (Conservation of Architectural Heritage, CAH), Elsevier, 2016, 200–215.
- [13] Philippot P. *Historic Preservation: Philosophy, Criteria, Guidelines*. In: Timmons S. (ed.) *Preservation and Conservation, Principles and Practices*, The Preservation Press, Washington, D.C., 1976.
- [14] *New Gourná Village Conservation*. World Monuments Fund, New York, 2011.
- [15] Yourcenar M. *That mighty sculptor time*. The New Criterion, London, 1990.

---

¹ W oryginalne: „...transmits models and working rules, thereby guaranteeing the spiritual validity of forms for the artist. It is through providentially revealed forms and the spirit of the esoteric dimension that the tradition lives; and it is through divine grace that man is able to be part of the tradition and to practice his art”; tłumaczenie T. Tomaszek.

² Więcej informacji: <http://whc.unesco.org/en/soc/1095>.

³ Sugestie co do istoty problemu zostały zawarte już w Rekomendacjach UNESCO dotyczących ochrony i współczesnej roli historycznych obszarów, przyjętej w Nairobi w 1976 roku.

⁴ W oryginalne: „This would happen even if all original stones were still in place”; tłumaczenie T. Tomaszek.

Streszczenie

Tradycja, jako wielopokoleniowa platforma funkcjonowania jednostek ludzkich na danym obszarze, konstytuuje lokalne dziedzictwo kulturowe. Tym samym zachowanie tradycji w procesie ochrony owego dziedzictwa gwarantuje kontynuację przekazu najistotniejszych informacji przyszłym pokoleniom. W niniejszym artykule poddano analizie krytycznej ujmowanie tradycji i historyczności w perspektywie zachowania autentyczności przekazu dziedzictwa kulturowego. Jednocześnie omówiono problemy ochrony historycznych obiektów architektonicznych oraz urbanistycznych w aspekcie kontynuacji tradycji na przykładzie osady Al Gourná, znajdującej się na lewym nabrzeżu miasta Luksor w Egipcie, planów rekonstrukcji alei sfinksów łączącej świątynie w Luksorze i Karnaku oraz prac rewaloryzacyjnych w La Habana Vieja, najstarszej dzielnicy Hawany.

Abstract

Tradition as a multi-generation platform on which individuals function within a given area, constitutes local cultural heritage. Thus, preserving traditions in the process of protecting that heritage guarantees the continuation of passing vital information to the future generations. This article involves critical analysis of traditions and historicity as seen from the perspective of preserving the authenticity of cultural heritage. At the same time, problems related to the protection of historic architectonic and urban objects have been discussed here in their aspect of tradition continuation, on the example of the Al Gourná settlement, located on the left bank of the city of Luxor in Egypt, plans for the reconstruction of the avenue of the sphinxes linking the temples in Luxor and Karnak, and revalorisation work in La Habana Vieja, the oldest district of Havana.